

А. М. Аббасов

опанае сластьон

А. М. Аббасов

ОПАНАС
СЛАСТЬОН

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ. НАРИС

«МИСТЕЦТВО», КИЇВ — 1973

Від автора

Бажання написати цю книжку у мене виникло в той час, коли я розпочав ретельно збирати матеріали з історії міста Миргород (для багатотомної «Історії міст і сіл УРСР»). Працюючи над архівними джерелами в Полтаві, Миргороді та в інших містах, я неодноразово натрапив на сторінках дореволюційних видань на ім'я художника Опанаса Георгійовича Сластьона.

З матеріалів експозиції в місцевому краєзнавчому музеї авторові стало відомо, що художник народився 1855 року в містечку Бердянську. На початку 1880-х років він закінчив Петербурзьку Академію мистецтв. 1900 року Сластьон приїхав до Миргорода, де влаштувався викладачем малювання в художньо-промислової школи імені М. В. Гоголя. Художник помер 1933 року.

У 1931 році видавництво «Рух» випустило в світ спогади Опанаса Сластьона про українського художника Порфирія Мартиновича, де автор подавав деякі біографічні дані про себе. Але цього було замало, щоб відтворити життєвий шлях митця. Довелося шукати нові архівні джерела, розмовляти з людьми, які особисто знали Сластьона по роботі в Миргородській школі.

Якось у миргородського старожила мені пощастило купити старе (1886 року) видання поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», ілюстроване художником Сластьоном. Вартість покупки дуже зросла через те, що на титулі книжки стояв автограф самого автора малюнків.

Відомо, що першими ілюстраторами великого поета вважаються його славні друзі — художники Байшлов, Яків

де Бальмен і Л. М. Жемчужников. Ще за життя Кобзаря вони створили малюнки до його окремих творів.

Сластьон також належить до перших ілюстраторів поезій Тараса Григоровича: він виконав серію малюнків до цілої низки творів поета революціонера-демократа. Після видання «Гайдамаків» Опанас Георгійович продовжував ілюструвати «Кобзар» протягом усього свого життя.

Другим захопленням художника було кобзарство. Багато років любовно збирав він українські народні пісні, робив графічні зарисовки кобзарів. Про цю плідну працю митця широка громадськість республіки дізналася лише 1961 року, коли вийшла в світ книжка «Портрети українських кобзарів О. Сластьона». У ній представлено цілу портретну галерею народних співців. Пензель майстра зафіксував мужніх синів України. Художник тонко передав індивідуальні особливості кожного з них. У підписах до малюнків вгадувався репертуар бандуриста, коли, де і за яких обставин були записані його думи.

Відомо, що свого найвищого розквіту кобзарство досягло в період національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти, татарських і турецьких поневолювачів. Після ліквідації Запорозької Січі кобзарське мистецтво почало помалу занепадати, а царське самодержавство жорстоко переслідувало співців.

У 1873 році XI археологічний з'їзд у Києві констатував, що з усіх кобзарів залишився тільки Остап Вересай — «останній малороський кобзар». Така безпідставна заява, звісно, була даниною буржуазній «теорії вимпрання» народного мистецтва. Проти неї і виступив Опанас Сластьон. На великому фактичному матеріалі він довів безпідставність цієї «теорії» і закликав громадськість України наполегливо збирати зразки народної творчості.

Історія етнографії і фольклористики не залишила нам імен кобзарів, від яких фольклорист Цертелєв уперше записав варіанти українських дум.

Наступні дослідники, записуючи народні пісні та думи від сліпих, мало цікавилися їхнім життям і побутом. Хоч художник Л. М. Жемчужников, який був у давній дружбі з Остапом Вересаєм, попереджав етнографів: «...Обличчя кобзарів-бандуристів треба зберігати для нащадків переважно перед іншими в подяку за те, що вони з такою любов'ю сприйняли поетичні думи і легенди, зберегли й передали нам їх з художньою увагою до кожного слова».

Цей заповіт Жемчужникова Сластьон виконав з честю. За період з 1875 по 1928 рік він створив більше двадцяти графічних портретів народних співців. Безперечно, портретна галерея кобзарів Опанаса Сластьона для вітчизняної й світової культури — то неперехідна цінність.

Цікаве й змістовне життя прожив художник. З перших кроків свого навчання і до останнього подиху основним правилом для нього було: «Мистецтво для народу! Воно повинне допомагати народному самопізнанню! Нести його в гуцу народу!»

Подібні заклики в 1870-х роках у стінах Академії мистецтв, у якій панував схоластичний метод навчання, вважалися крамольними.

«І всі, хто мав змогу і рішучість, ішли в народ, придивлялись до його побуту, сумлінно вивчали його і несли, на їхню думку, те світло, ту революційну акцію, яка потрібна була на той час народові»¹, — писав Сластьон у спогадах про Мартиновича. Такий, власне, шлях, нелегкий і тернистий, вибрав ще студентом і сам Опанас Сластьон, у майбутньому один із видатних діячів на ниві української культури.

Під час збирання матеріалів про творчість Сластьона я побував у багатьох його співробітників, колишніх учнів, які чимало цікавого розповідали мені про нього. Ось тоді і узявся я серйозно вивчати життя художника-педагога, етнографа, музиканта, чудового інтерпретатора українських народних пісень і дум, кобзаря найвищого класу, що виховав не один десяток бандуристів, й активного громадського діяча.

Розпочалися пошуки в архівах, музеях, бібліотеках країни. Довелося побувати на найрізноманітніших підприємствах, зустрічатися з незнайомими людьми, писати листи... Мене підтримали заслужений діяч мистецтв УРСР харківський художник Леонід Іванович Чернов, який з 1932 року знав Опанаса Сластьона і багато зробив для популяризації його творчості, лауреат Шевченківської премії письменник Петро Йосипович Панч та інші. Так виникла ця книжка.

Автор складає щирю подяку всім тим, хто якоюсь мірою сприяв виходові її в світ.

Шанувальник «Кобзаря»

Опанас Георгійович Сластьон народився 15 грудня (2 грудня за старим стилем) 1855 року в Бердянську Таврійської губернії², в розпалі Кримської війни.

Батько його — Георгій Дмитрович Сластьон, родом з кріпаків Золотоноші, — в пошуках заробітку й хліба насущного в середині XIX ст. переїхав на південь. Тут, на узбережжі Азовського моря, в Бердянську, і оселився. Після народження сина Опанаса родина Сластьона, реставратора церковного живопису, перебралася до Ногайська. Там і минуло дитинство майбутнього художника.

У старовинному містечку Ногайську ще свіжими були перекази про запорозьку старовину, про боротьбу з турками, татарами. Всі ці легенди, перекази, оповіді пожадливо вбірав у себе молодий хлопець. Помітний вплив на розвиток сина мали батько і мати, Марія Мартинівна, яка знала безліч казок, повір'їв, українських пісень.

Цікавий до всього, юнак часто пропадав у сусідньому будинку в Гордія Даниловича Смоктія, художника й людини надзвичайно музично обдарованої (він був музикант і грав на кількох інструментах). Цілі дні проводив у нього Опанас, слухаючи розповіді про минуле, думи в його виконанні. Від Смоктія перейняв хлопець безмежний потяг до старовини й кобзарства, який і залишився в нього на все життя.

Малювати Опанас учився спочатку в свого батька, а потім у художника Постемського, який щоліта приїздив із Петербурга на південь. Він заприятелював з Георгієм Дмитровичем Сластьоном і зупинився в його будинку. Він

швидко звернув увагу на обдарованого Сластьонового хлопчину і почав брати його з собою на етюди. Опанас жадібно прислухався до голосу свого нового вчителя, вчився в нього малювати. Георгій Дмитрович, зрозумівши, що Опанасове захоплення серйозне, вирішив дати хлопцеві художню освіту і наприкінці 1872 року відвіз його до Петербурга.

Майже рік, мешкаючи в столиці й перебиваючися випадковими заробітками, Опанас намагався вступити до Академії мистецтв, але його прагнення були марні: без друзів і знайомих, не знаючи, з чого почати, він марно оббивав пороги канцелярії. Щоб стати слухачем Академії, треба було спочатку скласти іспити з спеціальностей рисунка, живопису та архітектури і тільки потім уже вступні екзамени за програмою. Всього цього Опанасові не було кому пояснити, і довго ще ходив би він, розчарований і обезнадіяний, якби не допоміг випадок.

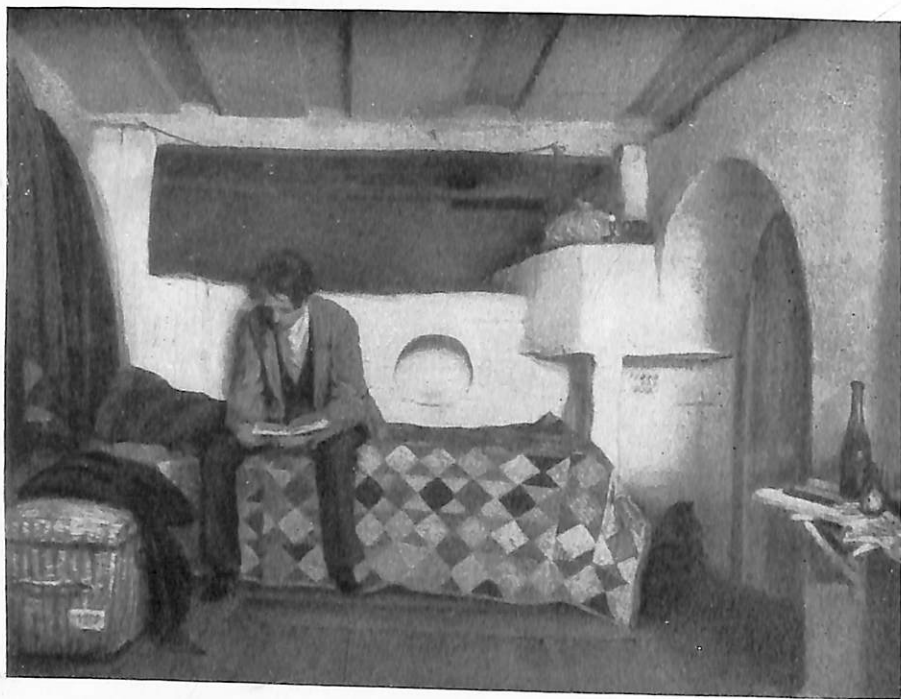
Якось, оглядаючи зали картинної галереї Академії мистецтв, Опанас почув українську мову. Молодий чоловік, з характерним гоголівським носом і темним волоссям, із захопленням і подробицями розповідав співрозмовникові про ярмарок на Україні. Вони обоє так запально бесідували, так розмахували руками й сміялися, що нічого не помічали навколо.

Опанас пішов назирці за ними і, вловивши зручний момент, відрекомендувався. Так відбулося знайомство з Порфирієм Денисовичем Мартиновичем, учнем Академії. Він взяв активну участь у подальшій долі новачка. З його допомогою Сластьон влаштувався до школи «Товариства заохочення мистецтв», навчання в якій провадив І. М. Крамської.

Через багато років, згадуючи цю несподівану й безкори-

О. Г. Сластьон. П. Д. Мартинович у молоді роки.
1877. Пап., олівець.

П. Д. Мартинович. В казенці (на передньому плані О. Т. Сластьон). П., ол.

сливу допомогу з боку Мартиновича, Сластьон писав йому: «...як і віддячити тобі за те, що ти поставився до мене, як до друга, і показав, що поважаєш того забитого й сором'язливого хлопця, яким ти мене колись знав»³.

Навчання в художній школі під керівництвом чудового російського художника дало можливість Сластьонові успішно підготуватись і вступити до Академії.

13 лютого 1874 року, склавши іспити в клас гіпсових голів, Опанас Георгійович став вільним слухачем Академії мистецтв.

Програма навчання в стінах Академії на той час була схоластичною, відірваною від життя. Проти мертвого академізму активну боротьбу вели передвижники — представники нового реалістичного мистецтва на чолі з Крамським.

Академічне начальство, борючися з новими настроями, які проникали і за мурів навчального закладу, всіляко переслідувало учнів, котрі співчували передвижникам. Багато з них заносилося в списки внутрішніх ворогів, з якими адміністрація вела нещадну війну⁴.

Але молодь по-своєму реагувала на сухий академізм. Вона групувалася в гуртки, спілки. Саме такий гурток створили і на квартирі Мартиновича. Душею цього гуртка «вільної академії» були Сластьон, Мартинович, Костанді, Дубовської. Відвідували цю «вільну академію» Васильківський, Левченко, Крижицький, Ткаченко та інші.

У маленькій затишній кімнатці на Васильєвському острові, де збиралися молоді художники, часто лунали українські пісні, читалося нелегальне видання двотомного «Кобзаря» Шевченка, розпалювалися гарячі дискусії з літератури, історії, живопису. Рисувальні вечори відвідували Крамської, Рєпін, Ярошенко, котрі допомагали молоді знайти правильний шлях у мистецтві.

Художник М. И. Дубовской на студях. 1885. П., ол.

Натурник. Пап., соус.

«Вільна академія» визначила долю її членів — як художників та громадських діячів.

Навчався Сластьон добре. Навесні 1875 року він успішно склав іспити, перейшов у клас живопису. Вчителем його став Павло Петрович Чистяков.

Заняттям живопису Опанас Георгійович віддавав багато сил і енергії. Під час літніх канікул разом з Мартиновичем він виїжджав на Україну у Полтавську губернію, збирав етнографічні матеріали, писав етюди. За ряд етюдів весною 1877 року Сластьон був нагороджений двома срібними медалями.

Успіхи в навчанні окрили юнака, і він до 1882 року повністю закінчив курс наук, але для одержання звання художника необхідно було подолати останній бар'єр — взяти участь у конкурсі на золоті медалі. Щоб приступити до цього конкурсу, Сластьон мав був відмовитися від всіх побічних робіт. «На той час, — писав він, — я жив випадковими заробітками... Часто, бувало, скопіюеш якусь картину, віддаси її в учнівську касу, яку ми заснували 1876 року, товариші оцінять і віддадуть третю частину вартості нагород, а як продадуть, то і борг видадуть»⁵. Не одержуючи стипендії, він, як і більшість інших учнів Академії мистецтв, голодував. Часто ті, хто не витримував такого життя, кидали навчання, деякі, захворівши, помирали. Так, через важкі життєві умови восени 1880 року захворів нервовим недугом Порфирій Денисович Мартинович, Сластьонів друг. Опанас Георгійович разом з Крамським відвіз його до лікарні. Лікар, оглянувши Порфирія Денисовича, сказав Крамському: «Досить одного року не їсти як слід, щоб так захворіти»⁶.

У вересні 1882 року, щоб таки взяти участь у конкурсі на золоті медалі, Сластьон звернувся до ради Академії

Пастушок. 1876. Калька, туш, пензель, перо.

з проханням «про призначення йому стипендії, яка дала б можливість цілком віддатися академічним заняттям»⁷. Але у відповідь на прохання він був відчислений з Академії у званні класного художника III ступеня. Що ж сталося?

На початку жовтня 1882 року професор Карл Богданович Веніг запропонував Сластьонові скопіювати для великого князя Володимира (брата царя) картину голландського художника «Кавалькада в лісі на березі річки». Здібному учневі, який набув певних успіхів у цьому ділі, таке замовлення було і під силу, і вигідним, і він з охотою погодився його виконати. Але довідавшись, що за цю картину професор Веніг збирається одержати 3500 крб., а йому буде платити лише по 40 крб. на місяць, Опанас Георгійович відмовився. «Дуже вам вдячний,— відповів йому Сластьон,— але я краще знову повернуся до своїх редакцій і «учнівської каси» взаємодопомоги»⁸.

Надто сміливе й відверте відмовлення для старого професора прозвучало як виклик, як брутальність, і він зробив усе, щоб домогтися відчислення «гонорового» учня із стін Академії. Але для цього потрібні були якісь вагомі підстави. Інспекторові класів Черкасову було дано вказівку — знайти будь-яку зачіпку для виключення Сластьона. Інспектору, який постійно бомбардував раду Академії за постійне переповнення класів учнями та вільними слухачами, шукати зачіпки довго не довелося. 12 жовтня 1882 року було подано рапорт на академістів натурного класу, які закінчили курс з живопису у віці 27 років, «але які ще не одержали всі медалі для права взяти участь у конкурсі на золоті медалі»⁹. І незважаючи на те, що у Сластьона вже вистачало медалей для конкурсу, він потрапив до цього списку. Така швидка розправа приголомшила Сластьона. В перший момент він навіть не знав, що робити,

Н. В. Глоба в фотелі. 1882. Пап., олівець.

М. М. Хохряков за роботою. Пап., олівець.

С. І. Васильківський за роботою. 1876. Пап., олівець.

але прийшли на допомогу друзі — письменник Василь Горленко та історик Дмитро Яворницький. Вони порадили йому залишитися в Петербурзі.

Ще під час навчання в Академії Сластьон цікавився усім, що пов'язане було з особою Тараса Григоровича Шевченка. Він був палким шанувальником поета, збирав його книжки, речі, зарисовував ті місця, де бував Тарас Григорович Шевченко.

Сластьон знав напам'ять багато творів Шевченка. І що більше читав він «Кобзаря», то глибше проникав у творчі задуми поета, частіше задумувався над тим, щоб випробувати сили в ілюструванні творів Шевченка. 1884 року на сторінках журналу «Нива» він надрукував малюнок до поеми «Катерина». Цей успіх підштовхнув молодого художника на подальшу роботу. Сластьон задумав уміщувати зарисовки до творів Шевченка в часописах, а коли їх набереться ціла серія — видати окремою книжкою¹⁰.

Опанас Сластьон постійно думав про створення серії малюнків до поеми Шевченка «Гайдамаки». Цей твір, виданий 1841 року, розкривав одну із яскравих сторінок національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти — повстання 1768 року, яке увійшло в історію під назвою «Коліїщина». Але щоб видати малюнки, потрібні були великі гроші. А в молодого художника якраз їх і не було.

Наближався 1886 рік, рік 25-річчя від дня смерті Шевченка і 45-річчя від дня виходу поеми «Гайдамаки».

Якось Сластьон розповів чернігівському поміщикові, який брав у нього уроки живопису, про заповітну мрію.

«Послав свитку. Як ясочка, уміхнулаєь, сіла...» Ілюстрація до поеми «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка.

Той обіцяв підтримати його і позичив 3000 крб. з умовою, що після видання малюнків Опанас Григорович поверне йому борг. Художник погодився і з радістю взявся за роботу.

Тонкий знавець звичаїв і побуту українського народу, його історії, Сластьон все ж зустрівся в роботі з певними труднощами. Щоб передати дух минулої доби, правдиво відтворити портрети історичних осіб, костюми, йому часто доводилося звертатися за допомогою до істориків.

Усе літо 1885 року художник провів у напруженій роботі. Не раз доводилося йому виїжджати на Україну, робити натурні зарисовки. Побував він і на батьківщині — в Ногайську, в глухому рибальському селищі Балаклаві та інших місцях.

Пізньої осені 1885 року малюнки були готові й відправлені за кордон, у Відень.

Незабаром Шевченкові «Гайдамаки» з ілюстраціями Сластьона вийшли з друку. За звичаєм видавця, щоб книга була новою ще рік, на ній поставили дату виходу в світ — 1886 рік.

Вітаючи вихід книжки, Василь Горленко писав: «Робота молодого художника О. Г. Сластьона є ніби першою спробою ілюстрації цілого твору Шевченка та й чи не першою серією малюнків на тему історії України».

У книжці 14 великих і 35 малих ілюстрацій. Кращі з них — «Пролог», «Кобзар», «Прощання Яреми з Оксаною», «Гонта, горем битий, несе дітей поховати» тощо. З теплотою виконані портрети героїв Шевченкової поеми — Гонти, Яреми, Оксани, драматизмом віє від сцен народного життя, історично правильно передано деталі одягу тієї доби, обладунки воїнів, хатне начиння, оздобу. Художник виступає в ілюстраціях як знавець історії й життя народу.

«Оксана в двері: «Вбили! Вбили!» Та й пада крижем...» Ілюстрація до поеми «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка.

«Я сирота з Вільшаної, сирота, бабуся...» Ілюстрація до поеми «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка.

Глибоко лірична ілюстрація «Ярема чекає Оксану». Прощаючись, закохані не знають, що їх жде попереду, які перешкоди готує їм доля. Але вони сповнені рішучості чекати одне одного.

У Черкасах, куди приходить Ярема, від ватажка повсталых він дізнається, що Оксаниного батька вбили конфедерати, а її взяли у полон. Щоб помститися за кохану, Ярема, не роздумуючи, приєднується до гайдамаків.

В ілюстрації, де показано виступ гайдамаків у похід, Сластьон як ніде передав усю широчінь романтики Шевченкового твору. Ілюстрації до «Гайдамаків» сподобались І. Ю. Рєпіну. Він говорив: «Наш Сластьон — чудовий ілюстратор, бездоганний рисувальник, тонкий знавець козацького побуту». Але одночасно він і справедливо зауважив, що «в його «Гайдамаках» немає експресії, немає шевченківського азарту»¹¹.

Ілюстраціями до поеми Сластьон здобув славу талановитого художника історичного жанру, першого ілюстратора творчості Шевченка.

Близький до передвижників, Сластьон сприйняв їхні ідеї і міцно став на позиції реалізму. Навіть у перших його студентських роботах був помітний вплив передвижників, особливо в картині «Маруська» (1878).

У кінці 1880-х років ілюстрації художника часто з'являлися на сторінках журналів «Нива», «Живописное обозрение», а деякі його роботи експонувалися на пересувних виставках.

У 1887 році Сластьон влаштувався на постійну роботу у Воєнне Міністерство, в інтендантське управління при Технічному комітеті, на посаду класного художника з проектування обмундирования військ.

Служба в Технічному комітеті давала йому можливість

бувати у різних містах Росії, виїжджати у відрядження за кордон і в той же час займатися улюбленими справами — живописом і етнографією.

Щоліта, під час відпустки, художник виїжджав на Україну, де збирав предмети народної творчості, зарисовував кобзарів, вивчав звичаї та побут українського народу. Кропітка робота по систематизації етнографічного матеріалу наштотувала його на думку надрукувати альбом українського вбрання. Але як він дістав гроші на видання альбома, то вирішив збільшити його обсяг. Збірник «Южно-русская старина», за задумом автора, мав складатися з п'яти розділів: портрети, архітектура, начиння, зброя, костюми.

«Словом, усе те, що має якусь цінність для історії, буде розміщено в збірнику», — писав другові Мартинівчу О. Г. Сластьон¹².

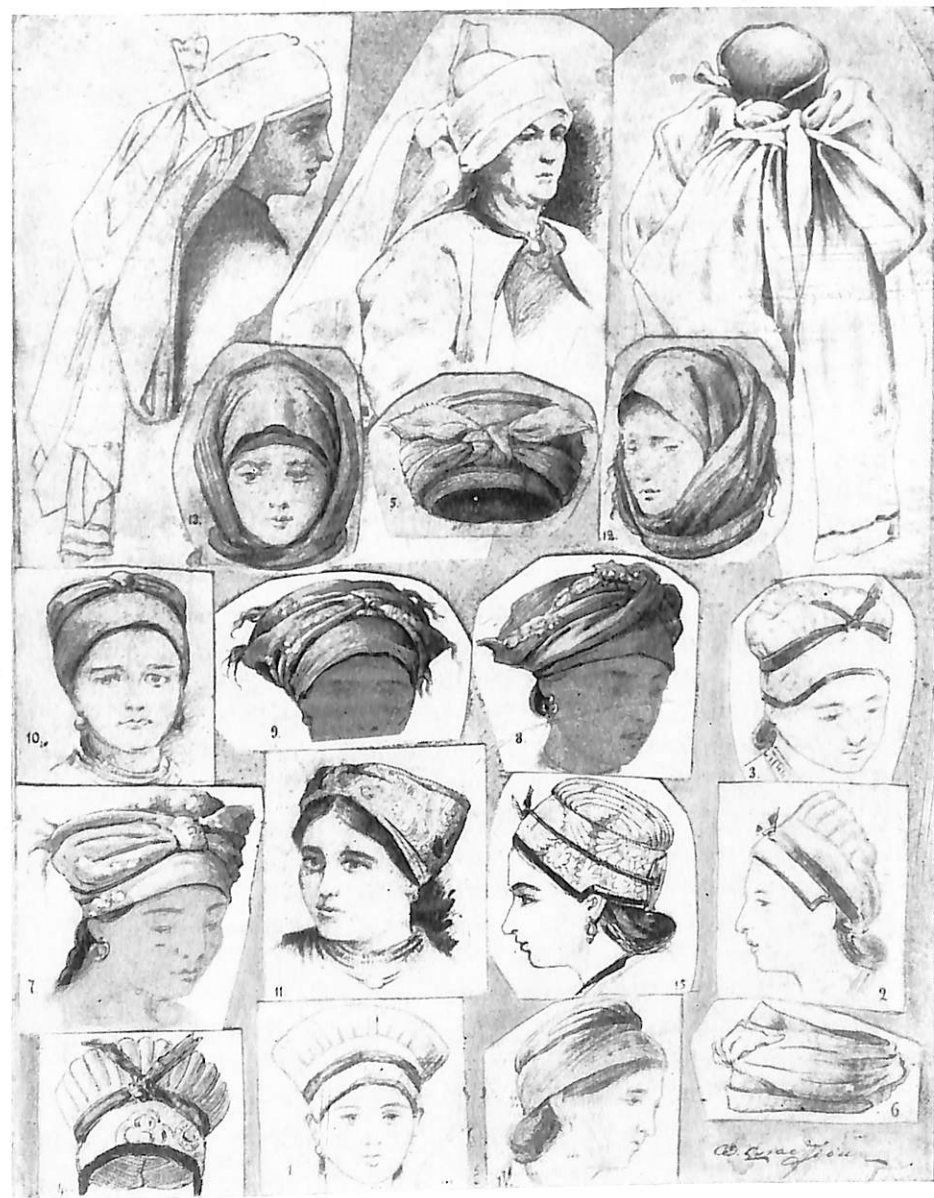
Багато сили й енергії доклав художник для видання цього альбома. 1895 року автолітографічний альбом під назвою «Старина украинская» був віддрукований.

Але продаж і розповсюдження його були затримані через відсутність рішення цензурного комітету. Тираж лежав на друкарському складі. І сталося непоправне лихо. Навесні 1895 року, під час повені, склади були затоплені й увесь тираж цього унікального випуску загинув.

В альбомі було вміщено портрети, зразки старовинного українського одягу, зарисовки орнаментів, архітектурні мотиви. В Сластьона дивом залишився єдиний примірник (авторський). 1930 року цю унікальну книжку художник передав у Харківський музей образотворчого мистецтва.

Мешкаючи в Петербурзі, Сластьон підтримував постійні

Етнографічна колекція жіночих головних уборів. Пап., акварель, олівець.

дружні й творчі зв'язки зі своїми колишніми однокласниками, пізніше відомими художниками й скульпторами — Дубовським, Крижицьким, Юмудським, Беклемішевим, Глобою та іншими. З ними він часто виїздив на берег Фінської затоки, відвідував респінські «Пенати».

Дружба Сластьона з Респіним зародилася ще в період навчання Опанаса Георгійовича в Академії. Великий майстер високо цінував роботи молодого українського художника. «Я якось чув,— в одному з листів до Сластьона признавався Мартинович,— що Респін захоплювався твоїми етюдами і вважав їх дуже талановитими. Я думаю, що Респін сказав правду»¹³.

Як знавець минулого України, великий шанувальник старовинних українських пісень, Сластьон не раз бував на вечорах, де виконувалися під акомпанемент кобзи народні думи. Про один із таких вечорів розповів Яворницький у спогадах про Респіна. На цьому вечорі були українські артисти Марко Кропивницький, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Марія Заньковецька, Ганна Затиркевич-Карпинська та інші.

«...Після вечора взяв Сластьон кобзу, сів по-турецьки на підлогу і заспівав під акомпанемент кобзи думу «Плач бідних невольників у тяжкій турецькій неволі». Ця дума глибоко вразила серця слухачів і викликала на їхніх очах сльози. Не одну сльозу зронив і Респін.

— Кобзарю, любий, дорогий кобзарю! — сказав Ілля Юхимович.

— Ану, змахни з наших очей сльози... ушквар нам веселої! І кобзар ушкварив гопака,— такого гопака, що усіх ніби жаром обпалило»¹⁴.

Часто Респін і Яворницький заходили в майстерню до Сластьона. Якось Респін, що працював у той час над карти-

ною «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», побачив на стіні у Сластьона гіпсову маску.

— Хто це? — поцікавився Ілля Юхимович.

Опанас Георгійович розповів, як вони з Мартиновичем виконували домашнє завдання, знімали один з другого гіпсові форми. Гіпс, який наклали на обличчя і голову Порфирія Денисовича Мартиновича, почав швидко твердіти. З жартами товариші почали віддирати гіпс з обличчя. Він теж намагався сміятися, але рот був заліплений гіпсовою масою, то на формі відбилася легка усмішка.

— З оцієї форми я і відлив маску українського бурсака,— закінчив розповідь Сластьон. Ілля Юхимович умовив художника віддати йому гіпс для картини, де згодом Мартиновича зобразив бурсаком з усмішкою на обличчі.

Часом Ілля Юхимович запрошував Сластьона до майстерні, прохав поспівати українських народних дум. У спогадах про Миколу Лисенка Опанас Сластьон писав: «Запрохав мене якось І. Ю. Респін проспівати для його учнів одну-дві думи — він надзвичайно захоплювався ними...»¹⁵.

Після чудового виконання думи глядачі щиро оплескували кобзаря. Серед гостей Респіна багато було українців — учнів Академії мистецтв. Ось тоді вони і запропонували створити товариство чи клуб, члени якого могли б знайомити громадськість із українською культурою, її історією, фольклором, етнографією. Головою товариства одразу ж було обрано Сластьона.

У 1897 році з ініціативи голови товариства Сластьона розпочалася публікація книжок українською мовою. Запрошуючи Бориса Грінченка до участі в роботі клубу, художник писав:

«Невеличкий гурток петербурзьких земляків хоче видавати деякі книжечки для народу — так, у цьому році буде

видано першу книжечку Д. Мордовця «Козаки і море». Між іншими вибрана і Ваша «Хатки в балці», якщо вона, окрім «Зорі», ще Вами не друкувалася, то просимо дозволу на її друкування в Петербурзі. Гроші, які будуть за неї одержані, підуть на видання інших книжечок¹⁶.

У 1897 році в світ вийшла книга Д. Мордовця «Козаки і море» з ілюстраціями Сластьона. Як і в роботах до «Гайдамаків», художник і в новій серії ілюстрацій глибоко відтворює минуле України. Для нього історія козацтва немислима поза вірними її супутниками — кобзарями. Дуже вдалий малюнок козака-бандуриста, що сидить на горбу. Поруч пасеться кінь. Малюнок темою нагадує народні картинки мамаїв. Від твору віє романтикою, героїчним минулим України. Цікаві за змістом і інші роботи Сластьона, вміщені в книжці.

Пропагуючи успіхи членів клубу, Сластьон 1899 року відзначив, що молодий скульптор Ф. Балавенський «приступив до виготовлення цілої галереї бюстів українських письменників, починаючи від Сквороди».

Сам же Сластьон у ці роки створив такі живописні полотна, як «На жнивях» (1899), «Проводи на Січ» (1898), «Цегляний завод» тощо. Ці роботи експонувалися на виставці Товариства південноросійських художників в Одесі.

Картина «Проводи на Січ» розповідає про героїчне минуле українського народу. Мати, стримуючи ридання, благословляє сина, який від'їжджає на Запоріжжя. Вдало передано момент розставання батьків із сином.

Цією картиною художник зробив поступ у розумінні сюжету, композиції. Піднесеність зображеного моменту підтримує відповідний кольоровий настрій картини.

Козак-бандурист. 1897. Пап., соус, олівець.

Проводи на Січ. 1889. П., ол.

Жниці на панщині. Етюд до картини. Пап., олівець.

Цегельний завод. 1898. П., ол.

Кобзарськими стежками

У період навчання в Академії мистецтв під впливом дружби з Мартиновичем і близького знайомства з українськими ученими-істориками Миколою Костомаровим, Михайлом Драгомановим, письменниками Михайлом Старицьким, Оленою Пчілкою (Косач), композитором Миколою Лисенком Сластьон серйозно зайнявся етнографією та фольклором.

Проводячи літню відпустку десь у глухому селі на Україні, вони з Мартиновичем ходили на етюди, робили графічні зарисовки кобзарів, записували від них народні пісні і думи.

Навесні 1875 року в Петербург приїхав «останній», як висловився статистик Русов, кобзар Остап Вересай. Він виступив з народними думами на засіданні Географічного товариства в Соляному містечку, в Зимовому палаці. І всюди мистецтво кобзаря викликало захоплення публіки!

На концерти співака супроводжував Порфирій Денисович Мартинович, якого глядачі вважали сином кобзаря. Залишаючись наодинці з Вересаєм, Мартинович розпитував його про інших бандуристів.

— У Лохвиці дуже красиво грає на кобзі Іван Крюковський, — розповідав якось Остап Вересай, — коли він грає на кобзі, то я слухав із задоволенням.

Бажання знайти невідомих кобзарів спонукало Мартиновича й Сластьона влітку 1876 року виїхати на Полтавщину. У Лохвицю друзі прибули 8 липня 1876 року. Походивши по ярмарку і не знайшовши кобзаря Івана Крюковського, вони пішли до нього додому.

Пізнього вечора кобзар Іван Крюковський прийшов додому. Друзі познайомилися з ним і попросили проспівати кілька пісень. Про себе кобзар розповів: «Я тут між усіма сліпцями гетьман!» Він виконав думу «Олексій Попович», яку (і ще декілька інших дум) записав тоді Мартинович.

Тут, у дворі Крюковського, друзі вперше побачили кобзарський звичай «визволок», який давав кобзареві право від братії набирати собі учнів для навчання гри на кобзі чи лірі.

Наступного дня друзі поїхали в село Бубни Лохвицького повіту до кобзаря Трихона Магадина, «тільки не було його на той час дома... А жінка його бандуру з хижі виносила нам показувати». Через кілька днів Сластьон знову навідався до Бубнів, застав кобзаря вдома і зробив з нього графічний портрет. У білій сорочці Трихон Магадин сидить на діжці. Обличчя виконане в фас. Жодної зайвої деталі на рисунку: все просто, природно.

Цього літа Сластьон зробив кілька портретів кобзарів. І в жодному з них, написаних в один час, немає шаблонних повторів. Кожен кобзар зображений з притаманними лише йому рисами, в характерній лише для нього позі.

На темному тлі виразно окреслена постать кобзаря Дмитра Скорика з Пирятина. Журливо опустивши голову, ніби від усвідомлення власної немочі, задумливо стоїть кобзар. Поруч — дівчинка в національному вбранні. Це — поводитир.

Портрети народних співців Сластьон почав створювати ще влітку 1875 року, коли перебував на канікулах у селі Бондарях Лохвицького повіту. Там він зробив портрет старого кобзаря Петра Івановича Неховай-Зуба. Від нього ж

Портрет кобзаря Дмитра Скорика. 1876. Туш, перо, пензель, олівець.

Опанас Георгійович перейняв кілька дум, серед яких «Плач невольників». Під портретом Неховай-Зуба Сластьон зробив напис «Мій пан-отець, що навчив мене співати думи»¹⁷.

Під кожним портретом Опанас Георгійович, як правило, ставив дату, ім'я, по батькові і прізвище співця та назви дум, котрі він виконував. Слід зауважити, що майже всі дослідники до Сластьона, записуючи текст думи від кобзаря, мало цікавилися його життям і творчістю. Заслуга Сластьона в тому, що він перший в історії етнографії почав збирати біографічні дані співців, створював їхні портрети, записував думи.

З 1886 по 1894 рік щоліта Опанас Георгійович мешкав у південній Чернігівщині, в селі Красилівці. Там він зустрічав багато кобзарів, але зробив лише два портрети — кобзаря Семена Зозулі (1886) із села Красилівки Сосницького повіту і кобзаря Петра Сіроштана (1887) із села Ларинки Козелецького повіту Чернігівської губернії.

Василь Петрович Горленко під впливом приятеля Опанаса Георгійовича теж почав збирати відомості про кобзарів. 1882 року в журналі «Киевская старина» він опублікував статтю «Бандурист Іван Крюковський», в якій подавав біографію співця і тексти дев'яти записаних дум. За рекомендацією того ж таки Сластьона, 1885 року Горленко їздив на Полтавщину, в Миргород, де познайомився з кобзарями — Самійлом Харитоновичем Яшним, Опанасом Савченком, Іваном Сіроштаном та іншими.

Збираючи пісні й думи, записуючи кобзарські звичаї, мову, Горленко та Сластьон були вражені, що так багато кобзарів на Полтавщині. В одному з листів до Мартиновича

Портрет кобзаря Самійла Яшного. 1903. Акварель, туш, перо.

він писав, що «старі збирачі були дуже ледачими і ставились надзвичайно недбало до своєї справи. Коли б ми... жили 30—40 років тому, то зібрали б стільки дум, скільки не снилось ні Максимовичу, ні Срезневському»¹⁸.

Звільнившись 2 лютого 1900 року з Воєнного Міністерства, Сластьон вирішив виїхати на Полтавщину, в Миргород. Сповідуючи про цю новину письменнику Панасові Мирному, Василь Горленко відзначав: «Ви знаєте художника Сластьона? Він поступає викладачем малювання в Миргородську гоголівську школу... Він усією душею відданий Малоросії і розуміється на малоросійському стилі й старовині. Викладач малювання він хороший і буде там дуже корисний»¹⁹.

Безперечно, причиною переїзду в Миргород був той факт, що в глухому провінційному містечку, де найповніше збереглися народні звичаї, легенди, ґрунт для занять етнографією був найсприятливішим.

Вивчаючи миргородських кобзарів, Сластьон ніби продовжував полеміку з Русовим. «І тепер ще не вичерпана скарбниця народної історичної творчості,— писав художник,— за дворічне перебування в Миргороді я зустрів їх 4 душі, а зібрав відомості про 14 кобзарів, 10 лірників, із яких майже всі живуть навкруг Миргорода».

У ярмарково-базарній штовханині шукав Сластьон кобзарів. Там він стрівся з найстарішим миргородським співцем Самійлом Яшним, через якого познайомився з багатьма іншими кобзарями. Найобдарованішим миргородським співцем виявився Михайло Кравченко. Його творчість і почав вивчати художник. У одному з травневих номерів київського журналу за 1902 рік з'явилася велика стаття «Кобзар

Портрет кобзаря Михайла Степановича Кравченка. 1902. Туш.

Михайло Кравченко і його думи», в якій Сластьон детально аналізував репертуар співця, його вокальні дані.

Виходець із простої селянської родини села Великі Сорочинці, Михайло Степанович Кравченко народився 27 грудня 1858 року. В дитинстві втративши зір, він почав учитися мистецтва гри на кобзі у Самійла Яшного, а потім — у Федора Холодного.

До моменту знайомства з художником Кравченко знав уже 5 дум, 12 невільницьких пісень, 18 пісень сатиричного змісту (це набагато більше, ніж знали Вересай та Крюковський). Щоб познайомити громадськість столиці з талановитим співаком, Сластьон організував йому поїздку до Петербурга на кустарну виставку. Там Кравченко співав свої думи про славу України.

Повертаючися влітку 1902 року із столиці, кобзар вступив на XII археологічний з'їзд у Харкові. На цьому з'їзді аматор-бандурист Гнат Хоткевич організував великий кобзарський концерт. Михайло Кравченко успішно виступив перед публікою, але пальма першості дісталася тоді кобзареві Терентію Пахоменку.

У період революції 1905 року кобзар Михайло Кравченко виступив на боці повсталих селян. Як учасник збройної боротьби він створив думу про повстання в селі Великі Сорочинці. Один варіант цієї думи 1906 року записав Володимир Короленко, а другий — художник Опанас Сластьон.

За період з 1900 по 1906 рік Сластьон виконав 11 графічних портретів кобзарів і записав декілька нових варіантів дум. Щоразу, створюючи портрет співця, він намагався якнайповніше передати його індивідуальні особливості. Кращими роботами того часу були портрети М. Кравченка (1902), С. Яшного (1903), О. Савченка (1904).

Якщо галерею кобзарів Миргородщини Сластьон відкрив погрудними портретами співців Остапа Калного і Миколи Дубини, то надалі він відмовився від цього композиційного прийому і перейшов до зображення кобзарів з поводирем.

Виразний образ Самійла Яшного, найстаршого миргородського співця. Сивий бард з довгими козацькими вусами перебирає пальцями струни бандури. Поруч з ним, заплющивши очі, притулилася дівчинка-поводир. Портрет настільки динамічний, що здається, ніби кобзар виконує українську народну думу. Вся постать співця сповнена експресії й сили.

До образів кобзарів Кравченка, Савченка, Пасюги художник повертається по кілька разів, вибираючи правильне композиційне рішення, і щоразу в новому графічному трактуванні. Гостре око художника схоплювало характерні рухи бандуриста. І що більше вдивляешся в їхні обличчя, то більше впевнюєшся, що кожен кобзар співає своїм, тільки йому притаманним голосом.

Перший портрет уславленого кобзаря Михайла Кравченка Опанас Сластьон виконав 2 лютого 1902 року.

«Росту він середнього, міцної будови, голова його майже кругла, а в темпо-русому волоссі починає вже пробиватись сивина. Обличчя досить симпатичне, з добрим ласкавим виразом. Зауваження його влучні, міркування тверді і правильні, але про себе він говорити не любить», — так характеризував його художник і таким втілив його на рисунку.

Якщо на перших портретах Кравченко зображений бадьорим співцем, сповненим енергії та рішучості боротися за правду, то на останньому він мав вигляд глибокого старця, хоч йому не було й 60 років. Помер Кравченко в квітні 1917 року, так і не дочекавшись волі, яку він так жагуче оспівував у своїх думах.

Зарисовуючи кобзарів у їхньому національному вбранні, записуючи їхні думи, Опанас Георгійович добре розумів, що без мелодії не можна передати повністю відчуття величчя і краси пісні, прихованих в ній. Тому, щоб зберегти, «законсервувати» мелодії пісень і старовинних дум для нащадків, необхідно було записати їх на фонограф.

Після XII археологічного з'їзду, діставши у Харкові фонограф, Сластьон почав записувати на валики репертуар полтавських народних виконавців. Про цей факт художник писав: «...Я ж перший на Україні почав записувати думи на фонограф, тому і приїхала до мене в Миргород Липьова, щоб послухати їх і по можливості собі записати»²⁰.

Представники передової української інтелігенції чудово розуміли, що в умовах столипінської реакції, яка наступила після поразки першої російської революції, багато кобзарів може загинути. Вони робили все, що могли, щоб врятувати скарбницю народного епосу.

У травні 1908 року Леся Українка і її чоловік Климент Квітка звернулись в етнографічну комісію Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка з пропозицією знайти музиканта-спеціаліста, який міг би записати мелодії дум і пісень. Товариство запропонувало кандидатуру молодого музиканта-етнографа Філарета Колесси. Леся Українка порадила йому поїхати на Полтавщину і записати репертуар «кобзаря Кравченка і ті думи, які може їм продиктувати їх знавець, учитель Миргородської художньо-промислової школи — Сластьон»²¹.

Разом з цим Леся Українка звернулась до Опанаса Георгійовича з проханням допомогти у справі записування

Портрет кобзаря Федора Даниловича Кущнерика. 1928. Чорна акварель, туш, перо, білито, олівець.

мелодії українських дум. Художник із задоволенням погодився. Про майбутню експедицію Леся Українка писала з радістю до своєї матері Олени Пчілки: «...Сластьон має фонограф і, крім того, охоту помагати такій екскурсії, через те екскурсія почнеться з Миргорода, з кобзаря Кравченка та й самого Сластьона, що знає кілька дум»²².

У липні 1908 року Ф. Колесса прибув до Миргорода. Разом з художником вони взялися до роботи. На квартиру до Сластьона з'їхалися кобзарі Михайло Кравченко, Опанас Савченко, Іван Скубій, Микола Дубина.

Близько місяця продовжували записи мелодій. Робота була стомливою. Опанас Георгійович час від часу підбадьорював Філарета Колессу: «Не забувайте, що ви оце робите історію культури!»

У короткі часи перепочинку, коли художник з композитором відривалися від записів, виходили на вулицю послухати українські пісні, які з задоволенням виконували миргородські дівчата й парубки.

Робота по записуванню мелодій дум ішла добре. На 57 фонографічних валиках Філарет Колесса зафіксував мелодії дум у виконанні Михайла Кравченка, Опанаса Савченка, Платона Кравченка, Явдохи Пилипенко, Миколи Дубини, Опанаса Сластьона.

Опанас Георгійович подав неоціненну допомогу композиторові. Він допомагав настроювати фонограф, перевіряв тексти «...і навіть віддав для підготовленого мною видання дум 9 валиків, на які ще давно були записані ним мелодії полтавських кобзарів»²³.

Після від'їзду Колесси Сластьон продовжував записи мелодій українських дум, збирав біографічні довідки про співців. Усе це він надсилав у Львів композиторові.

Унаслідок багаторічної праці Філаретові Колесі 1913

Українка. П. о. л.

Сільський краєвид. П., ол.

року вдалося опублікувати два томи «Мелодії українських дум» (1910—1913 роки). Вітаючи їхню появу, Леся Українка писала композиторові: «Надзвичайно втішно було мені бачити цю велику працю викінченою і доведеною до ладу Вашим високоосвіченим старанням. Тепер уже справді можна казати: «Наша пісня, наша дума не вмре, не загине»²⁴.

Збігли десятиліття. І ось сьогодні в багатьох шанувальників українського фольклору можна почути думи у виконанні Григорія Кравченка, Явдохи Пилипенко, Михайла Кравченка, Опанаса Сластьона та інших видатних кобзарів минулого. Такий безцінний подарунок зробила Всесоюзна фірма грамзапису «Мелодия», випустивши 1971 року до 100-річчя від дня народження геніальної поетеси Лесі Українки довгогравальну платівку-гігант з українськими думами і голосом самої Лесі.

Робота по записуванню мелодій дала Сластьонові матеріал для публікації ряду статей про кобзарство України. Один із журналів, відзначаючи його заслуги в розвитку української культури, писав 1910 року: «...велика честь належить йому — ще і яко «пан-отцеві кобзарському», бо се ж він і писав про кобзарство і клопоче про те, щоб рятувати кобзарські пісні, записуючи їх слова й голос».

Слава про Сластьона поширилася далеко за межами України. Багато кобзарів самі йшли до Миргорода шукати «пана отця» і, познайомившись з ним, демонстрували йому свою майстерність. Багато співців приходили до нього по науку. Складного кобзарського мистецтва навчив він Кучугуру-Кучеренка і багатьох інших.

Сам Сластьон був чудовим виконавцем українських дум. Живучи ще у Петербурзі, він часто виступав на шевченківських вечорах.

«Пригадую навіть: на одних шевченківських роковинах у залі Павлової, — писав художник, — де звичайно відбувались українські вечори і куди я зайшов заgrimований старим дідом (як ото у моїх «Гайдамаках»), навіть з заклесними тонким папірцем очима (навчався у М. Л. Кропивницького), вийшов з поводатором і з струментом і проспівав дві думи»²⁵.

Репертуар Сластьона був чималий. Знав він думи «Плач невольників», «Вдова і три сини» і безліч різних пісень.

Після від'їзду Колесси Сластьон, роз'їжджаючи по Полтавській, Харківській, Чернігівській губерніях, зібрав відомості ще про 26 кобзарів і зробив кілька портретів кобзарів Полтавської губернії.

Останній рисунок кобзаря Федора Кушнерика (із села Велика Багачка) художник зробив 6 лютого 1928 року. Разом з цим він записав від нього і популярну пісню «Про трактори».

Протягом майже всього життя художник створював портрети українських співців. 1927 року всі музичні унікуми, записи пісень, ноти, різні музичні інструменти, гравюри, портрети і фотографії кобзарів, які він збирав 40 років, Сластьон передав Академії наук УРСР²⁶.

У кращих своїх роботах художник закарбував образи славних співців, які своїм мистецтвом утверджували нев'янучу красу української народної пісні та думи, які вславили нову Україну, що розквітла під зорею Радянської влади, великого вождя пролетарської революції — Володимира Ілліча Леніна.

Портрети кобзарів пролежали в архівах близько тридцяти років. І тільки 1958 року вони побачили світ, спочатку на сторінках журналу «Народна творчість та етнографія», а 1961 року всі портрети видані окремою книжкою.

У Миргородській художньо-промисловій школі

Живучи в Миргороді і працюючи викладачем малювання в художньо-промисловій школі ім. М. В. Гоголя, Сластьон багато уваги приділяв народній творчості, кропитко збирав зразки старовинного українського орнаменту. А ці зразки розкидані були усюди. Талановитий український народ віками створював і зберігав культурні надбання. Але адміністрація школи не хотіла використовувати народний орнамент у навчальному процесі.

У 1901 році Сластьон на Першому з'їзді кустарів в Полтаві порушив питання про введення народного художнього елемента в роботу кустарів-керамістів та інших народних умільців. Він запропонував видати альбом, який би вмів візерунки, орнамент, декоративні зображення. Але знайшлися скептики, які стали заперечувати: «не створимо українського орнаменту, як не створили ні музики, ні літератури, ні архітектури»²⁷.

Восени 1902 року Полтавське земство усе ж провело нараду художників по створенню альбома рисунків південноруського орнаменту. На нараді були художники С. Васильківський, П. Мартинович та інші діячі культури.

Доповідь «Про південноруський історичний і сучасний орнамент, його створення, розквіт та занепад, музеї, колекції і приватні зібрання, в яких зберігаються південноруські старожитності і орнаментика» зробив О. Г. Сластьон. Після його доповіді було ухвалено рішення — почати збір «решток старовини», щоб видати для навчальних закладів і кустарів губернії альбоми, з яких народні умільці могли брати б зразки візерунків, орнаментів.

Серія подібних альбомів скоро була випущена в світ. Вона подала величезну допомогу учням Миргородської школи і кустарям-керамістам Миргорода, Хомутця, Опішні.

Опанас Георгійович Сластьон і сам займався художнім розписом на кераміці. Так, в грудні 1903 року газета «Полтавський вестник» писала, що багато предметів на губернській виставці «зроблені не учнями, а належать мистецтву виконуючого обов'язки директора д. Сластьону»²⁸.

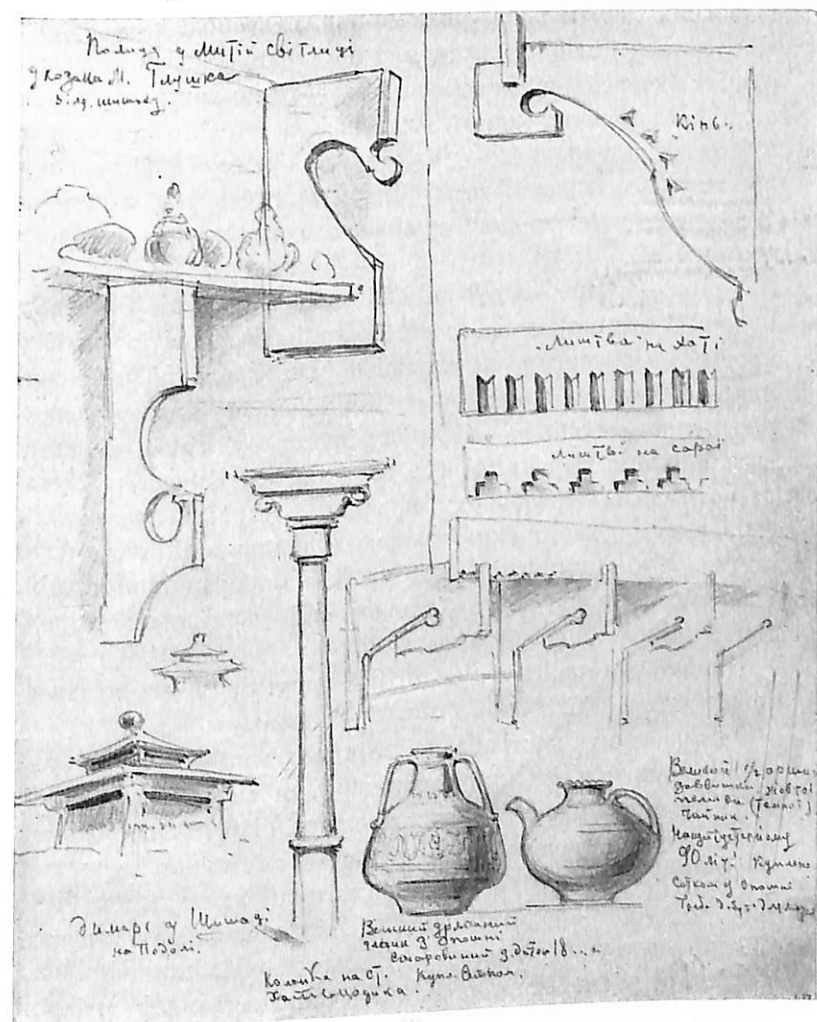
За свої роботи Сластьон не раз діставав високі нагороди. Ось що писав журнал «Рідний край» 1909 року: «Недавно український митець О. Сластьон одержав від «Главного управления землеустройства и земледелия» срібну медаль за роботи на Київській кустарній виставці цього року. Оригінальна тая орнаментика роботи д. Сластьона була оксидована під старі кольори й оздоблена різнобарвними камінцями».

Багатим досвідом Сластьон ділився зі своїми учнями. Вдячні вихованці Опанаса Георгійовича ще й досі пам'ятають про щедрість душі вчителя, котрий запрошував молодих хлопців до себе додому і давав їм рецепти з фаянсу, майоліки, порцеляни.

Введення орнаментики в навчальний процес школи небагом позначилося на поліпшенні якості учнівських робіт. 1908 року редакція одного з журналів писала: «...В школі сталося багато перемін. Немало зроблено по перетворенню української орнаментики на навчання. Тепер вона не є якоюсь «контрабандою», а посідає належне місце».

На міжнародних виставках вироби Миргородської керамічної школи одержували загальне визнання.

Захоплюючись образотворчим фольклором, художник Сластьон зробив багато рисунків орнаментованих архітектурних деталей, якими оздоблювали вікна, двері, фронтони

Зарисовка народної архітектури. Пап., олівець.

сільських хат, церков, різноманітних господарчих будов. Його також цікавили візерунки на керамічних виробках, на ручках дверей, ключах, замках, захоплювали прикраси окладів старовинних книг, вставок і багато чого іншого.

Колекцію народного орнаменту, зібрану за довгі роки життя в Полтавській та Харківській губерніях, Сластьон 1920 року передав до Харківського музею українського мистецтва.

Художник пробував свої сили в архітектурі. В різних куточках Миргородського та Лохвицького повітів за його проектами збудовано початкові школи, кредитні установи, народні будинки тощо. Ось, наприклад, що писала редакція журналу «Сяйво» 1913 року про спорудження будинку в селі Великі Сорочинці (на батьківщині Гоголя): «Будова велика, на два поверхи, красива, в українському стилі, з проекту відомого українського художника Опанаса Сластьона. В цьому приміщенні буде і велика зала для лекцій, і для театральних вистав, словом, свій український народний будинок»²⁹.

Ця споруда проіснувала до 1943 року: при відступі гітлерівці спалили її.

За проектом Сластьона на миргородському курорті було побудовано приміщення водолікарні та торфогрязелікарні. Досі ці приміщення є окрасою курорту (а зображення приміщення водолікарні взяте навіть за емблему курорту).

Беручи активну участь у підготовці святкування 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, Сластьон виступав пропагандистом творчості великого Кобзаря. За його ініціативою на Миргородщині влаштовувалися музичні вечори, присвячені пам'яті поета. Кошти від цих вечорів ішли на встановлення пам'ятника Тарасові Шевченку.

У 1906 році в журналі було опубліковано Шевченкову

біографію, яку написав Опанас Сластьон. Скоро вона вийшла окремими виданнями. Гроші від її продажу теж пішли на спорудження пам'ятника українському поетові. Влітку 1908 року Сластьон виготовив листівку з портретом Шевченка, яка вийшла в світ великим тиражем.

Сластьон брав найактивнішу участь у конкурсах на пам'ятник геніальному Кобзареві. Він був учасником першого конкурсу, а другий конкурс відбувся під його безпосереднім керівництвом. Він був членом журі і третього конкурсу.

Готуючись до іменного конкурсу на пам'ятник Шевченкові, Сластьон виготовив кілька ескізів проекту пам'ятника. Ці проекти зберігаються у фондах Миргородського краєзнавчого музею. Один з них зображає Шевченка на постаменті з кобзою в руках. Навколо п'єдесталу розташовані постаті героїв поета.

У день 100-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка царизм, наляканий розмахом страйкової боротьби, заборонив святкування і збір пожертвувань на користь пам'ятника Тарасові Григоровичу.

Розкриваючи лицемірність самодержавства, його чорносотенне єство, В. І. Ленін з приводу заборони цього ювілею писав: «Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна. Я думаю, всі наші найкращі соціал-демократичні агітатори проти уряду ніколи не досягли б за такий короткий час таких запаморочливих успіхів, яких досяг у протиурядовому розумінні цей захід. Після цього заходу мільйони і мільйони «обивателів» почали перетворюватися в свідомих громадян і переконуватися в правильності того вислову, що Росія є «тюрма народів»³⁰.

Останні роки життя

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції у вогні громадянської війни могли загинути великі культурні надбання, з неабиякими труднощами зібрані в колишніх поміщицьких садибах. Людина різнобічно освічена, великий прихильник старовини, Сластьон із задоволенням згодився допомогти відділові народної освіти зібрати всі цінності, які знаходилися в садибах Муравйових-Апостолів (с. Хомутець), Гоголів-Яновських (с. Великі Сорочинці та с. Василівка), Капністів (с. Велика Обухівка), Троцинських (с. Кибинці та с. Яреськи).

Очолюючи комісію, створену при Народному відділі освіти, Сластьон разом з її представниками бував у різних куточках повіту і в найнесподіваніших місцях знаходив різні дорогоцінності, картини великих майстрів — Володимира Боровиковського, Тараса Шевченка та інших.

У селі Великі Сорочинці в Преображенській церкві було відкрито фамільний склеп гетьмана України Данила Апостола. Члени комісії вилучили із усипальні добре збережений гетьманів одяг, нагороди, оздобу його синів і дружини Уляни.

Комісія збрала багатий етнографічний і художній матеріал — зразки старовинної козацької зброї, предмети хатнього вжитку, церковні оздобу, народне вбрання, картини, килими і таке інше.

У квітні 1920 року на основі зібраного матеріалу з ініціативи Сластьона в Миргороді було створено «Науковий і художньо-промисловий музей», в якому спочатку нараховувалося близько 600 експонатів. У цей же музей Сластьон

Зима на Чернігівщині. П., ол.

Вечір. (Село). 1904. П., ол.

Садба. Етюд. Картон, ол.

О. Г. Сластьон серед учнів Миргородської художньо-промислової школи ім. М. В. Гоголя. Фото. 1908.

передав і частину власних, зібраних за довгі роки життя експонатів — картин, музичних інструментів, етнографічних знахідок. Сюди ж Сластьон передав і кобзу Михайла Кравченка, яка дісталася йому в спадщину по смерті співця. Вона і зараз експонується в Миргородському краєзнавчому музеї.

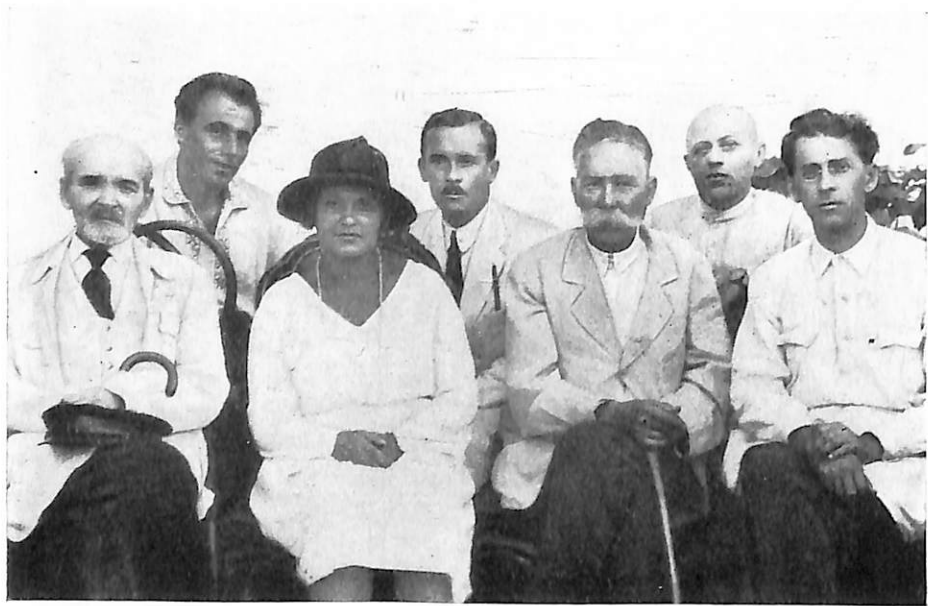
Першим час директором музею був Сластьон. З кінця квітня по грудень 1920 року цей заклад відвідало 846 чоловік. Велике перевантаження в керамічному технікумі не дозволяло йому поєднувати дві посади, і він мусив залишити музей, але до самої смерті був там постійним консультантом.

Працюючи викладачем малювання в Миргородському керамічному технікумі, Сластьон багато сили й енергії віддав підготовці кваліфікованих спеціалістів. За свою багаторічну педагогічну діяльність він виростив багатьох художників і керамістів.

З 1 жовтня 1928 року Сластьона за тяжким станом здоров'я було виведено із постійного штату викладачів, і в 73-річному віці він пішов на заслужений відпочинок. Влітку 1929 року, повідомляючи П. Д. Мартиновича про новину, він пише: «...вийшов у відставку... Живу, як кажуть, підводячи підсумки свого життя»³¹.

Вийшовши на пенсію, Опанас Георгійович не міг всидіти без діла, він ходив на етюди, допомагав викладачам у технікумі на заняттях, писав спогади, продовжував збирати етнографічні матеріали.

Великий цінувальник старовини, історичного народного епосу, знавець народних дум і українських пісень, Опанас Георгійович не міг спокійно реагувати на захоплення молоді музикою. Вечорами, поблизу будинку художника, збиралися парубки та дівчата помузикувати, поспівати пісень.

О. Сластьон, П. Тичина (сидять праворуч) і П. Панч (стоїть ліворуч)
у Миргороді. Фото. 1929.

О. Г. Сластьон. Фото. 1929.

Іван Скляр і його брат змайстрували бандуру і почали розучувати старовинні українські пісні під її акомпанемент. Ось тоді Сластьон порадив молоді серйозно зайнятися музикою і створити капелу бандуристів. Ця пропозиція припала молоді до серця. Сластьон організував для неї заняття в Народному домі. Так було закладено основу капели бандуристів, яка стала називатись «Перша селянська капела бандуристів імені Т. Г. Шевченка». Скоро слава про неї пронеслася по всій Україні. З цієї капели вийшли відомі кобзарі Д. Вовк, І. Скляр. Іван Михайлович Скляр нині виступає як композитор, співак і конструктор бандур. Мешкає він у Києві.

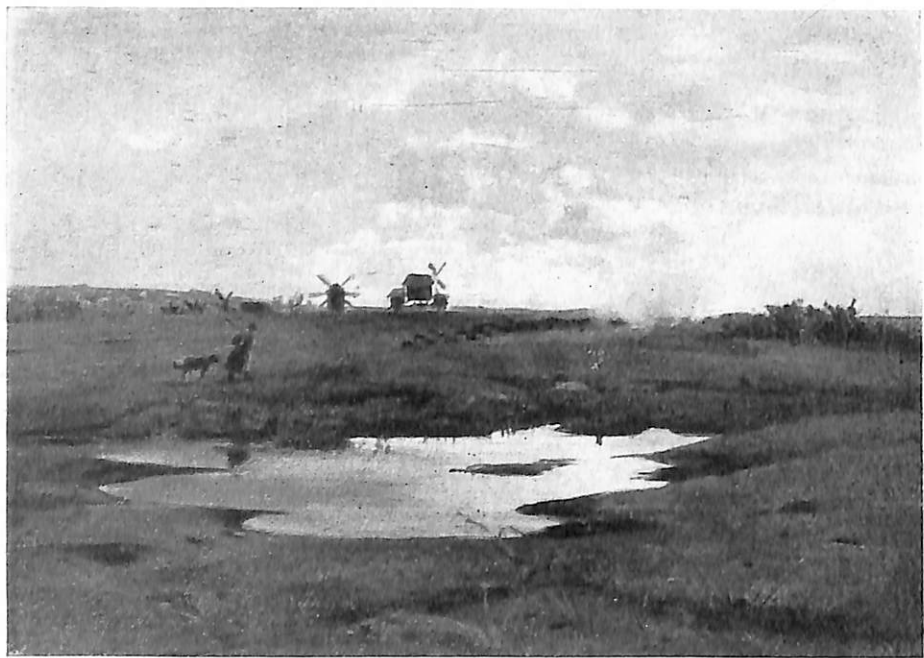
Сластьон провів велику роботу по підготовці і відправленню до Києва в Академію наук матеріалів для академічного видання «Українські народні думи» (перший том вийшов 1927 року). Водночас художник працював над великою монографією для видавництва «Рух» у Харкові. Він писав спогади про Порфирія Денисовича Мартиновича. Вперше великий нарис про свого друга він надрукував 1911 року в Києві. А в кінці 20-х років, коли харківське видавництво розпочало випуск у світ двадцяти біографій українських художників, Сластьон вирішив доповнити нарис і видати його окремою книжкою. Близько трьох років працював художник над спогадами. 1931 року книжка вийшла в світ.

Останні роки Сластьон працював над ілюстраціями до Шевченкового «Невольника», зарисовував ті місця, де бував чи зупинявся поет. Він наполегливо працював над малюнками.

Протягом 33 років перебування на Полтавщині художник створив безліч етюдів і картин. На початку 1900-х років Сластьон продовжував ілюструвати «Кобзар», і в

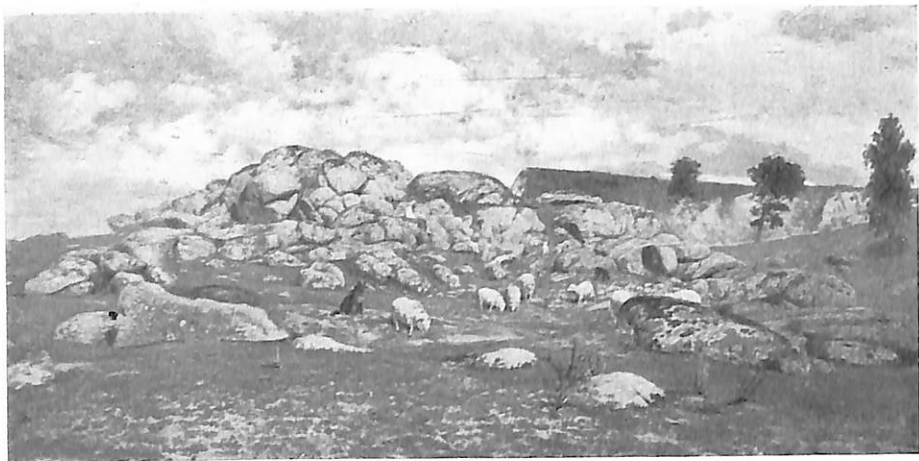
Ілюстрація до поеми Т. Г. Шевченка «Невольник». 1929. Пап., олівець.

Вечір. 1904. П., ол.

Жниця на панщині. Ескіз до картини. П., ол.

Волинь. II, ол.

той же час він створював ілюстрації до Шевченкової «Гамалії».

До кращих живописних Сластьонових полотен варто зарахувати «Миргород» (1901), «Весна» (1904), «Волинь», «Жниці на панщині», «Рибалка на ріці Псьол» тощо. Тепер ці картини експонуються в Харківському і Полтавському художніх музеях. Особливо хочеться зупинитися на роботі «Весна». Це невеличка за розміром картина. Рання весна, де-не-де із землі зійшов уже сніг, свіже живодайне повітря, в синьому серпанку здалека видніється ліс. На передньому плані — озеро талої води, люди, що повертаються з ярмарку. Здається, нічого особливого. Але що щільніше придивляєшся до зображеного, то більше воно заповнює глядача. Кольорова гама барв, їхня свіжість, соковитість настільки повно передають відчуття пробудження природи, що мимохіть відчуваєш: ось-ось деє під ногами хрусне лід, дмухне вітерець, і крізь весняні хмари визирне веселе сонечко. Чітко прорисовані людські постаті й деталі картини.

«Весна» — один із краєвидів Полтавщини. Та хоч ландшафт конкретний, все ж полотно мовби образно уособлює українську природу.

Пейзаж «Волинь» так само привабливо довершеною майстерністю.

Та якщо «Весна» виконана в сріблясто-голубих тонах, то «Волинь» — в золотавих. Уміння побудувати і відчути гаму, кольоровий лад картини говорить про великий хист художника-колориста.

У картині «Жниці на панщині» Сластьон знову повертається до теми пореформеного селянства. Молода вродлива селянка, випроставшись, утирає з лиця піт. Її зграбна постава (майже на все полотно) сповнена величі й краси.

Напевне, цим трудовим жестом художник хотів передати по-філософському узагальнений образ жінки-трудівниці, яку не зломив кріпацька неволя, але він не зумів піднятися до логічної передачі глядачеві факту соціальної нерівності.

Творчість Сластьона припадає на ті роки, коли йшла на-полеглива й напружена боротьба двох культур — буржуазно-поміщицької і демократичної, пролетарської. Своїми роботами художник зробив помітний внесок у справу розвитку демократичного мистецтва.

Художник історичного жанру, етнограф, фольклорист, дослідник і збирач нетлінних народних українських перлин, громадський діяч і педагог, Опанас Георгійович Сластьон помер 24 вересня 1933 року в Миргороді на 78-му році життя, залишивши по собі добру згадку в нащадків.

Примітки.

¹ Мартинович. (Спогади О. Сластьона), Х., вид-во «Рух», 1931, (далі — Мартинович. Спогади О. Сластьона), стор. 148.

² Центральний державний історичний архів СРСР, Ленінград (далі «ЦДІА СРСР»), фонд 789 — фонд Академії мистецтв, оп. 9, од. зб. 58 за 1874 рік, аркуш 2.

³ Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського (далі: ІМФЕ ім. Рильського). Ф. 11—15., од. зб. 144, арк. 40.

⁴ Мартинович. (Спогади О. Сластьона), стор. 117.

⁵ Там же, стор. 50.

⁶ Лист Мартиновича до Сластьона, 1912 р., стор. 27, рукопис.

⁷ ЦДІА СРСР. Ф. 789, оп. 9, од. сх. 58, за 1874 р., лист. 17.

⁸ Мартинович. (Спогади О. Сластьона), стор. 55.

⁹ ЦДІА СРСР. Ф. 789, оп. 11, од. сх. 156, за 1882 р., арк. 60.

¹⁰ О. Сластьон. Як утворились ілюстровані мною «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка. Полтава, 1929, стор. 1.

¹¹ «Жовтень», № 8, 1967 р., стор. 122.

¹² ІМФЕ ім. Рильського, Ф. 11—3, оп. 144, арк. 10.

¹³ Мартинович. (Спогади О. Сластьона), стор. 131.

¹⁴ И. Е. Репин. Художественное наследие. Под редакцией И. Э. Грабаря. Т. II. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1949, стор. 82—83.

¹⁵ М. В. Лисенко у спогадах сучасників. К., «Музична Україна», 1968, стор. 260.

¹⁶ Державна Публічна бібліотека АН УРСР, рукописний відділ. Ф—III, 39411, арк. 1—2 (далі ДПБ АН УРСР).

¹⁷ Портрети українських кобзарів О. Сластьона. Під редактуванням Ю. Турченка. К., Вид-во АН УРСР, 1961, стор. 59.

¹⁸ ЦДІА УРСР, Львів, Ф. 188, оп. 1, од. сх. 191, арк. 262.

¹⁹ Є. Рудинська. Листи В. Горленка до П. Мирного. 1883—1905 рр. К., 1928, стор. 71.

²⁰ Лист Сластьона 1928 р., рукопис. див.: — «Архів України». 1969, № 1, стор. 94.

²¹ Спогади про Лесю Українку. К., «Радянський письменник», 1963, стор. 334 (далі: Спогади про Лесю Українку, стор. 50).

²² Леся Українка. Твори в п'яти томах. К., Держлітвидав України, 1956, т. V., стор. 543.

²³ Спогади про Лесю Українку, стор. 335.

²⁴ «Народна творчість та етнографія», 1958, № 1, стор. 119.

²⁵ «Прапор», 1966, № 4, стор. 80.

²⁶ «Вісті», 1927, № 218.

²⁷ За матеріалами газети «Вісті», 1927, № 188.

²⁸ «Полтавський вестник», 1903 р., № 293 від 11 грудня.

²⁹ «Сяйво», 1913 р., № 7, 8, 9, стор. 218.

³⁰ В. І. Ленін. Твори. Т. 25, стор. 64.

³¹ ІМФЕ ім. Рильського. Ф. 11—13, од. сх. 144, арк. 76.

Зміст.

ВІД АВТОРА	5
ШАНУВАЛЬНИК «КОБЗАРЯ»	9
КОБЗАРСЬКИМИ СТЕЖКАМИ	37
У МИРГОРОДСЬКІЙ ХУДОЖНЬО- ПРОМИСЛОВІЙ ШКОЛІ	51
ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ	56
ПРИМІТКИ	69

Аббасов Алик Мамедович
ОПАНАС СЛАСТИОН
(На українском языке)

Редактор М. Ф. КАГАРЛИЦЬКИЙ
Художній редактор О. К. ШКОЛЯРЕНКО
Художник І. ГАВРИЛЮК
Технічний редактор Н. Г. ОРЛОВА
Коректор П. В. ПИНДЮР

БФ 32269. Тем. план 1973 р. поз. 486.
Здано до набору 21/II 1973 р.
Підписано до друку 31/VII 1973 р.
Формат 60×84^{1/16}. Папір крейдяний. Фіз.
друк. арк. 4,75 (в т. ч. 0,25 арк. кол.
вкл.). Умовн. друк. арк. 4,4.
Облік.-вид. арк. 2,94.
Тираж 3600. Ціна 41 коп. Зам. 37.

Видавництво «Мистецтво»,
Київ, Свердлова, 19.
Книжкова фабрика «Жовтень»
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР, Київ, Артема, 23а.